

**Per Bäckström, *Allt kan bli aktiverat och skapande liv.*
Öyvind Fahlströms processuella estetik,
Malmö: Ellerströms, 2023, 535 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23584>

Genom sin monografi *Allt kan bli aktiverat och skapande liv* har Per Bäckström lämnat ett vägande bidrag till forskningen om Öyvind Fahlström (1928–1976) – ett av efterkrigstidens mest fascinerande, och internationellt uppmärksammade, svenska konstnärskap. Den omfattande volymen tar ett välkommet helhetsgrepp om Fahlströms rika och medialt gränsöverskridande produktion. I syfte att belysa de estetiska och ideologiska utgångspunkter som präglar dessa verk har Bäckström läst i princip allt som Fahlström skrev, en metod som mot bakgrund av det svåra källäget måste betraktas som en bedrift i sig.

Öyvind Fahlström föddes i Brasilien till en svensk mor och en norsk far, ett förhållande som också speglas i den på en gång nationella och distinkt kosmopolitiska prägel som utmärker hans kreativa gärning. Den mångspråkige Fahlström rörde sig hemvant bland Europas och USA:s metropoler och kritiserade ofta den svenska konstscenens provinzialism. Samtidigt släppte han inte sitt intresse för den inhemska kulturdebatten, till vilken han särskilt under 1950- och 60-talet aktivt bidrog: dels som journalist och recensent, dels i egenskap av politisk provokatör och författare till estetiska manifest och programskrifter. Inte sällan flöt de olika positionerna samman. En stor förtjänst med Bäckströms studie är den möda som lagts ned på att spåra, och tematiskt organisera, Fahlströms många artiklar och debattinlägg i dagspressen. Fahlström var inte bara den konkreta poesins portalgestalt, inte enbart teckenmålare, performancekonstnär eller uppfinnare av ”variabla” målningar. Han var också en flyhänt skribent på kultursidorna och en tongivande introduktör av nya stilriktningar.

Även Fahlströms egen konstsyn påverkades av det journalistiska arbetet, och som Bäckström visar utgör tidningskrivandet en kontext som den tidigare forskningen, i synnerhet den internationella, endast beaktat i mindre utsträckning. Journalistiken höll Fahlström à jour med den samtida utvecklingen inom såväl konsten, musiken som litteraturen och fungerade också som ett incitament att läsa in sig på nya ämnen – både dagsaktuella och historiska. Som Bäckström

betonar var Fahlström en nörd och ”fanboy” som med monoman iver gick till botten med de mest obskyra ämnen.

Den plattform som bland annat *Expressen* och *Dagens Nyheter* tillhandahöll gav också Fahlström möjlighet att reflektera över sin egen estetiska hållning. Som Bäckström visar kan man exempelvis se Fahlströms recensioner och konstnärsporträtt som led i ett upprättande av en personlig kanon, vars successiva konsolidering uppvisar tydliga analogier med hans egen konstnärliga approach. Mindre än man kan tro rör det sig på denna punkt om en nivellering av det höga och låga; snarare handlar det om ett metodiskt sammanfogande av till synes disparata fenomen. Att denna kanon nästan uteslutande består av män kommer väl inte som någon överraskning, men detta faktum hade likväl förtjänat en mer ingående diskussion av författaren.

Redogörelsen för Fahlströms journalistiska alster upptar en stor del av boken, och jag uppfattar också dessa avsnitt som studiens viktigaste forskningsbidrag. Däremot är det svårare att förhålla sig till de sanningsanspråk med vilka Bäckström ramar in undersökningen. I polemik med tidigare uttolkare, vilka författaren kritiserar för att teoretisera Fahlström på ett anakronistiskt vis, vill Bäckström ”låta teorierna växa fram ur materialet självt” (s. 18). Vidare vill han ”förhålla sig till det som Fahlström verkligen skrev” genom att ”citera honom *verbatim*” (s. 19), detta i syfte att låta Fahlströms röst ”stiga fram ur materialet utan att skymmas av preconcipierade teoribildningar” (s. 134). Som jag läser Bäckström handlar det ytterst om att presentera en sannare, mer autentisk, bild av konstnärskapet. Huruvida denna sanning är liktydig med Fahlströms egen förståelse av sin verksamhet kan emellertid diskuteras. Att den tidigare forskningen inte har läst Fahlström tillräckligt noggrant är en sak, men av detta följer knappast att vi alltid ska ta honom på orden. Inte minst är Fahlströms konsekventa bruk av ironi ett exempel på detta.

En förtjänst med Bäckströms upplägg är hur som helst att läsaren sätts i direkt kontakt med de skilda facetterna av den skrivande Fahlström. Samtidigt leder metoden till vissa retoriska och analytiska problem. Som författaren själv medger får framställningen ”med nödvändighet [...] en till stor del deskriptiv karaktär, vilket är påkallat om man ska ge en någotsånär ’objektiv’ bild av hans [Fahlströms] särart” (s. 134). Jag ställer mig tveksam till att redogörelsen för

Fahlströms kulturjournalistiska gärning skulle kräva att den litterära analysen försakats, ens om man accepterar de premisser som Bäckström ställer upp för undersökningen. Läsaren måste vänta närmare 250 sidor innan Bäckström går på djupet i sin diskussion av Fahlströms estetik, något som medför att det ibland blir svårt att värdera och placera de observationer som görs. Även bokens målgrupp framstår härvidlag som en aning diffus: anslaget växlar från att vara brett introducerande till att förutsätta läsarens expertkunskaper.

På samma sätt kunde man önska att Bäckström gav en närmare belysning, eller åtminstone historisk contextualisering, åt vissa av Fahlströms mer anslående idéer. Jag tänker till exempel på en debattartikel från 1950-talet där Fahlström, i en diskussion av framtidens robotiserade arbetsmarknad, konstaterar att det nya samhället ”förutsätter barnbegränsning, enligt principen färre och mer tillfredsställda människor” (s. 69). Bäckström nöjer sig med att konstatera att Fahlström här ger prov på ett utopiskt-avantgardistiskt tänkande i anarkismens anda. Men hur ska vi egentligen förstå idén om barnbegränsning: är det ironi eller allvar? (Av citatet tycks båda läsarerna möjliga.) Hur förhåller sig utsagan till exempelvis makarna Myrdals inlägg i ”befolkningsfrågan”? Vad säger den överhuvudtaget om Fahlströms samhällssyn?

Vid sidan av ovan nämnda synpunkter måste det också påpekas att framställningen överlag – och i synnerhet i kapitlen om journalisten Fahlström – lider av redundans och en tendens till upprepning. Man kan bland annat fråga sig om interludiet kring Fahlströms skandalösa TV-framträdande 1968, då han i en narkotikadebatt hotade att tända en haschpipa för att illustrera sitt resonemang, verkligen behöver ägnas ett eget, tolv sidor långt avsnitt. Vidare återkommer samma karaktäristik av Fahlströms vetgirighet och maniska besatthet, hans ”fanboy-skap”, gång på gång: ibland vid flera tillfällen på samma sida (ex. s. 142). Även beskrivningen av Fahlströms argumentationsteknik, hans diskuterande ”*pro et contra*”, repeteras med anmärkningsvärd frekvens. Bäckström kommenterar själv att ”[d]en stora mängden material har medfört att det varit svårt att skapa rum för arbetet med själva skrivandet” (s. 16). Detta märks tyvärr i boken som hade behövt genomgå ett strängare redaktörskap för att med full behållning kunna läsas från pärm till pärm.

På det övergripande planet hade jag gärna sett att även Bäckströms diskussion hade präglats av Fahlströms konsekventa *pro et contra*-retorik. Tvivelsutan var Fahlström i många avseenden en exceptionell begåvning, men upphöjandet av hans förmågor blir efterhand tjatigt. Att framställningen stundtals har karaktären av idolporträtt begränsar också Bäckströms möjligheter att veckla ut de intressanta spänningsfält som avtecknar sig i texterna. Ett exempel är den unge Fahlströms fascination av markis de Sade, i vars verk han finner en ”deklaration av människans frihet i sina drifter i alla dess former under alla förhållanden” (s. 107 f.). Mot denna bakgrund vore det intressant att diskutera de mörkare och mer tvetydiga slagsidorna av Fahlströms frihetslängtan. Kanske kunde även det skatologiska draget i Fahlströms konstnärskap, vilket Bäckström senare i boken kopplar till Freuds begrepp det kusliga, ges en ytterligare resonansbotten via de Sade.

Ett annat exempel är Fahlströms visioner om ”nöjeshus”, vilka bland annat ska tillhandahålla erotisk matchning via datorer och walkie-talkies (s. 115). Bäckström fäster sig vid Fahlströms ”håpnadsväckande” mediala framsynthet (ibid.), men karaktäriseras inte de teknikoptimistiska drömmarna också av samma reduktiva begärslogik som dagens dejtingappar? Ta slutligen Fahlströms historik över Moderna Museet från 1970-talet. Som Bäckström skriver betonade Fahlström ”radikalt [...] allt i Moderna Museets historia som har med process, händelse, performance, öppenhet och tonvikt på åskådaren att göra” (s. 194). Men när Fahlström talar om ”’Open house’-kvällar i trädgården” som ”denna sommar gjort museet till en avspänd, skön och populär mötesplats för unga människor” (ibid.) låter han också misstänkt likt en PR-agent. Här hade en fördjupning i relationen mellan avantgarde och kreativ kapitalism, likt den som Josephine Berry tillhandahåller i *Art and (Bare) Life* (2018), kunnat berika resonemanget.

Jag ska nu övergå till att diskutera den tes som Bäckström utvecklar i bokens analysdel, vilken dels består av ett längre kapitel om det konkreta manifestet, ”HÄTILA RAGULPR PÅ FÅTSKLIABEN” (1954), dels av fem kortare fallstudier som spänner över större delen av Fahlströms karriär. Argumentationens grundläggande drag kan sammanfattas på följande vis: Fahlström utgjorde en centralgestalt inom den konkreta poesin, men varken den konkreta dikten eller

den konkreta metoden utgjorde någonsin slutmålet för hans konstnärliga projekt. Redan i HÄTILA står det klart att ”knådandet” av språket, utforskandet av dess materialitet, blott utgör *en* metod för att aktivera läsaren och bryta dennas presumtiva vanetänkande. Ytterst är det den performativa dimensionen av konsten, dess effekter på människan, som intresserar Fahlström. Om de estetiska medlen skiftar under loppet av hans karriär kvarstår viljan att gripa in i livet, att leda om det i en kreativ riktning, vare sig det sker med hjälp av texter, målningar, filmer, radiokompositioner, performance eller – skulle jag vilja tillägga – genom själva de miljömässiga och teknologiska betingelserna för människans vardag. Kärnan i Fahlströms estetiska och politiska hållning finns alltså förberedd redan i det konkreta manifestet, och i den mån som någon utveckling äger rum består denna primärt av att fler metoder läggs till hans konstnärliga repertoar. Det enskilda verket är enligt Bäckström av underordnad betydelse för Fahlström. Viktigare är ”det processuella ledet vid dess tillkomst” (s. 396) – det vill säga idénnehållet och dess potentiella realisering i skilda former och medier.

Bäckströms analys är övertygande och empiriskt väl underbyggd. Med utgångspunkt i sin imponerande materialkännedom kan han också visa hur intresset för tidningsmediet, både som skribent och konsument, satte handfasta spår i Fahlströms konstnärliga praktik. Ett bra exempel återfinns i manifestet för konkret poesi, vars berömda satir över Sigtunakonferensen 1953 hämtar direkt inspiration från de modeannonser som omgav bevakningen av diktarmötet i *Expressen* och *Svenska Dagbladet*. Bäckström kan också beriktiga vad som tidigare tagits för sanning, nämligen att Fahlström själv skulle ha befunnit sig på plats i Sigtuna.

Svårare har jag för den dualistiska bild av forskningsläget som författaren polemiskt kolporterar. Bäckström vänder sig i skarpa ordalag mot den enkelspåriga, ”språkmaterialistiska” läsning av Fahlström som bland andra Jesper Olsson sägs företräda. Olsson blir också föremål för en intensiv personlig kritik som redan tidigt i boken genererar fem längre, på varandra följande fotnoter – däribland en hänvisning till fakultetsopponentens kritik av Olssons avhandling. Givetvis kan Olssons läsningar diskuteras, och som Bäckström visar präglas den förstnämndes resonemang ibland av historiska felaktigheter. Ofta

känns dock kritiken föga gentlemanmässig. Jag kan heller inte se att den språkmaterialistiska läsarten definitionsmässigt skulle utesluta Bäckströms perspektiv, att det nödvändigtvis skulle vara en fråga om det ena eller det andra: om sanning eller lögn.

Som tidigare nämnts söker Bäckström uttyda Fahlströms estetik bortom ”prekoncipierade teoribildningar”, men frågan är om inte Bäckström själv, i sin vilja att förankra Fahlström i en avantgardistisk idétradition, själv upprättar en prekoncipierad tolkningsram för hans konstnärskap. När Bäckström anlitat teoretiker som Freud eller Giorgio Agamben för att beskriva Fahlströms egenart tycks det som att resultatet av analysen är givet på förhand. Kanske är detta nödvändigt givet Bäckströms njugga inställning mot ”anakronistiska” läsningar. Snarare än att vidga förståelsen av avantgardets estetik får man känslan av att de egenskaper som identifieras med hjälp av teorin – konstens främmandegörande respektive gestiska funktion – redan finns inskrivna i den förståelse av avantgardet från vilken Bäckström utgår. Av detta skäl får också fallstudierna, vilka är korta och överlag ganska deskriptiva, stundtals karaktären av checklista. Jobbade Fahlström i flera medier samtidigt? Ja. Ville han förena konst och liv? Ja. Var konstens potentialitet viktigare än det enskilda verket? Ja. Slutsats: Fahlström var en tvättäkta avantgardist. Men visste vi inte detta från början?

Bäckströms analytiska ambition, att inrikta sig mot målet bortom Fahlströms medel, är lovvärd och produktiv, men som jag ser det hade boken också vunnit på att ta läsningarna ytterligare ett steg. Okej – Fahlström ville generera ”aktiverat och skapande liv”, men vad är hans definition av liv? Hur ser det icke-autentiska livet ut? Och kanske viktigast av allt: hur, mer exakt, förhåller sig Fahlströms arbeten till andra historiska försök att återföra konsten till livet? Att läsaren inte får ett tydligt svar på dessa frågor kopplar jag dels till en bristande elasticitet i den avantgardistiska tolkningsapparaten, dels till en ovilja att närma sig Fahlströms arbeten och utsagor mer kritiskt. Till exempel hade en fördjupad diskussion av de sociala idéerna bakom 1940-talets konkreta måleri kunnat visa på en större affinitet mellan det ”modernistiska” och ”avantgardistiska” projektet än vad Fahlström själv ville erkänna. Eller varför inte koppla samman Fahlström med sekelskiftets idéer om livet som konstverk och se vad som händer då?

Trots de invändningar som jag nu har anfört vill jag understryka att Bäckström med *Allt kan bli aktiverat och skapande liv* har gjort en mycket viktig insats för forskningen om Öyvind Fahlström – inte minst på det arkivhistoriska området. Genomgången av Fahlströms kulturjournalistiska och programmatiska texter fördjupar kännedomen om hans estetiska utveckling och introducerar dessutom nytt högintressant material. Den närmare tio sidor långa bibliografi som återfinns i källförteckningen kommer tveklöst att bli en ovärderlig resurs för alla kommande studier om Fahlström. Bäckström påpekar att det hade varit önskvärt om detta material också gavs ut och tillgängliggjordes, och på denna punkt kan jag bara instämma.

Peter Henning

Arne Melberg, *Lyrakens historia i 24 kapitel*,

Lund: Studentlitteratur, 2022, 386 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23665>

Lyrakens historia handlar i hög grad om sammanställningar av motsägelser, antiteser, paradoxer och samtidigheter. Om att vara både här och där, både i det stora och i det lilla, röra sig både uppåt och nedåt, vara både avgränsad enhet och del av helhet, både form och innehåll, både historia och framtid. Etcetera.

Om detta vittnar Arne Melbergs bok *Lyrakens historia i 24 kapitel*, utgiven på Studentlitteratur 2022. De 24 kapitlen kretsar kring lika många lyriska författarskap, tolv hämtade från västerländsk tradition (från Sapfo till Anne Carson) och tolv från en inhemsk svensk dito (från Ingierd Gunnarsdotter till Ann Jäderlund). Utöver dessa kapitel innehåller boken också sex kortare appendix, där några ”stickspår” hastigt utvecklas och avvecklas. Eftersom boken förutom dessa kapitel enkom består av en fyrsidig inledning, och helt saknar syntetiserande eller utblickande avslutning, bygger dess upplägg i hög grad på en i det närmaste okommenterad juxtapositionering av lärda – men formatmässigt korta – genomgångar av 24 författarskap, och skarp-sinniga läsningar av valda delar av de aktuella poeternas produktion. Kapitlen förväntas kunna stå på egna ben, och läsaren förväntas i hög grad själv skapa de samband som finns dem emellan.